

Båten var hjemmet for mange romanifamilier. Her har en familie ankret opp utenfor Nordstrøno, Os kommune i Hordaland. Båten som barna sitter i, ble kalt "Løvebåten".

Foto: Privat

DE BÅTREISENDE PÅ VESTLANDET – romanifolket som reiste sjøveien

Grethe Paulsen Vie

Jeg er av båtfolket, det vil si av de reisende som levde langs kysten av Vest- og Sørlandet. Vi reiste på Vestlandet, og da særlig rundt Bergensområdet og Sogn. Jeg hadde 11 søsken og jeg var 8 dager gammel da mine foreldre tok meg med i båten for å reise videre. Vi var stadig på flukt fra ”øvrighetta”, og hørte far rykter om at Misjonens folk var i anmarsj, pakket vi sammen og seilte av gårde (Romaniposten 03/2005:3).

Denne lille fortellingen gir et lite, men sterkt innblikk i historien til romanifolket, som reiste og levde langs kysten. Deres historie handler om en oppvekst og et liv som reisende blant fjorder og fjell, holmer og skjær. Det er historien om mennesker som bærer med seg fortellinger og erfaringer fra et liv i båt, om gode og mindre gode dager, om fiske og jakt på sjøfugl, om barnefødsler og giftermål, om lek og arbeid, om håndverk og handel, om familie og venner og andre hverdagslige sysler. Historien om de reisende er også en historie om forfølgelse og trakassering, oppvekst på barnehjem og opphold i Svanviken arbeidsleir. Det er historien om et folk som har levd et helt liv som minoritet, og det er en historie som hittil er lite dokumentert.

Hvem er de reisende?

”De reisende,” eller romanifolket, er en av fem nasjonale minoriteter i Norge. Denne statusen fikk de i 1999, da Norge ratifiserte Europarådets rammekonvensjon om vern av nasjonale minoriteter. De andre er jøder, kvener, rom (sigøynere) og skogfinner. De fleste av romanifolket opplever seg som en særskilt minoritet, og de har av storsamfunnet alltid blitt

behandlet som det. De har en felles historisk bakgrunn, et eget språk (romani) og egne tradisjonelle yrker. Samene har status som urfolk, for de bodde i sine områder alt lenge før den norske staten ble etablert. Samene er å regne som en nasjonal minoritet i folkerettslig mening, men Sametinget har uttalt at de ikke ønsket å bli omfattet av politikken overfor nasjonale minoriteter. De ønsker i stedet å verne om den statusen de har som urfolk (St. meld. nr. 15, 2000-2001).

Romanifolket er den offisielle betegnelsen på de reisende. ”Reisende” er det navnet mange sjøl liker å bruke. Begrepet romanifolket viser til opphav og språk, mens ”reisende” viser til levesett. Fellesnavnet omstreifer ble mye brukt i lover og offisielle dokumenter på 1800-tallet og et stykke utover 1900-tallet. ”Fant”, ”splint”, ”ragg” og ”tater” er betegnelser som tidligere ble brukt om denne folkegruppen, og som har blitt brukt som og oppfattes som skjellsord. Ordene ”fant” eller ”splint” oppleves som diskriminerende av romanifolket og bør i dag ikke lenger brukes i noen sammenhenger. I denne artikkelen bruker jeg begrepene romani og reisende.

Romanifolket har i flere hundre år vært undertrykt og diskriminert. Stortingsmelding nr. 15: *Nasjonale minoriteter i Noreg (2000-2001)* - innrømmer at særlig overfor romanifolket har det skjedd grove overgrep gjennom en stor del av 1900-tallet. Denne politikken ble støttet av offentlige myndigheter og ble i stor grad satt ut i livet av organisasjonen Norsk Misjon blant hjemløse. Romanifolket ble tvangsbosatt, tvangsflyttet, plassert på institusjoner, fratatt barna sine, sterilisert og lobotomert. Mange familier ble tvangssendt til Svanviken arbeidsleir der de skulle lære seg å bli bofaste. Mye av romanifolkets kultur, språk og historie er gått tapt, samtidig som storsamfunnet mangler kunnskaper om denne gruppen.

Denne artikkelen vil handle om romanifolket som bodde og reiste i båt langs kysten – i denne artikkelen omtales de som båtreisende. Gjennom et forprosjekt som ble gjennomført ved Karmsund folkemuseum i 2005, fikk vi økte kunnskaper om de båtreisende, og noe av den kunnskapen som ble samlet inn, vil bli presentert her. Deler av artikkelen baserer seg på litteratur som tidligere er utgitt om romanifolket, der blant annet opprinnelse

Gismarvik var et samlingssted for mange reisende familier. Her kunne de handle i butikken, kjøpe diesel og høre nytt om slekt og venner.

Foto: Karmsund folkemuseum

og storsamfunnets behandling av dem tas opp. Deler av artikkelen bygger på kunnskap som kom inn i forprosjektet i 2005, der noen sider av livet som båtreisende skildres, blant annet reiseruter, samlingssteder, håndverk, handel og historier fra Svanviken arbeidskoloni. Denne artikkelen er et bidrag til å gi de reisende en historie.

Opprinnelse

To teorier har preget debatten om romanifolkets opprinnelse. En del historieforskere støtter teorien om at romanifolket og rom er av samme opphav. Dette er basert på språkstudier. Andre forskere hevder det motsatte – at gruppene har ulikt opphav, og at likheten i språkene romanes og romani har sin årsak i kultur-møtet mellom rom og romanifolket (St. meld. nr. 15, 2000-2001). Det er i dag stor enighet blant forskerne om at rom (sigøynere) har sitt opphav i India. Omkring 300 e.Kr. begynte de å vandre

Ei listerskøyte ligger ved kai i nærheten av Sandnes. Denne skøyta ble brukt av en romani-familie til utpå 1960-tallet. Familien bodde i skøyta fra mai til oktober.

Foto: Privat

vestover, og via Egypt kom de til Europa. De kom til Balkan på 1300-tallet, til Tyskland, Frankrike, Spania og Portugal i første halvdel av 1400-tallet og til Skottland omkring 1500.

Første gang vi hører om romanifolket i Skandinavia, er i 1505. Da fikk kong Hans av Danmark-Norge et brev fra sin onkel, den skotske kongen, om å ta godt imot en trupp, anført av Antonius Gagimo fra Lille Egypt, som var på pilegrimsreise i Europa. I 1512 dukket en annen omvandrende gruppe opp i Stockholm, nedtegnet i Stockholms ”tenkebok” som ”tattare”. I kildematerialet fra 1600- og 1700-tallet er det svært vanskelig å skille romanifolket fra rom (sigøynere). Det viktigste materialet som omtaler dem, er lover som tar sikte på å kontrollere og regulere omreisende grupper (St. meld. nr. 15, 2000-2001).

Den første i Norge som lanserte en teori om ”fantefolket”, var Eilert Sundt. Han mente at de stammet fra to grupper, dels

fra ”de egentlige sigøynerne”, dels fra avskalling fra det norske bondesamfunnet. Han skiller mellom storvandring, som han kaller tatere og småvandring eller skøyere. Sundt skapte et bilde av de reisende som har blitt stående i ettertida. Han bidro avgjørende til at de reisende for alvor ble ”oppdaget” av det norske samfunnet i første halvdel av 1800-tallet (Niemi 2003). Av majoritetsbefolkningen og stor-samfunnet ble romanifolket helt fra 1500-tallet sett på som ei gruppe med annerledes og avvikende livsstil, og som representanter for en fremmed kultur. Men det nye nå var at det ble utviklet en politikk overfor dem utover å utstede lover og regler som primært oppfattet dem som kriminelle, og som objekter som burde utryddes:

For omkring 150 år siden endrer rasetenkningen seg og blir mer skremmende enn kuriøs: Den blir ledd i nasjonalismens fortelling om folket som en historisk og biologisk enhet. I Skandinavia og Tyskland blir raseforskning en akademisk paradegren, og nå blir rasetenkningens hierarkier blodig virkelighet for de som skyves ut av det gode selskap (Skorgen 2002).

Forprosjekt

I 2005 utførte Karmsund folkemuseum et forprosjekt, finansiert av ABM-utvikling (statens senter for arkiv, bibliotek og museum), der ønsket var å dokumentere romanifolkets liv og historie langs kysten. Målet med forprosjektet var å kartlegge hva som fantes av materiale i denne regionen, gå gjennom aktuell litteratur, etablere kontakt med lokale romani-organisasjoner, ta noen intervjuer og samle inn foto og gjenstander. Det viste seg raskt at romanifolket som har bodd og reist langs kysten, særlig strekningen Stavanger – Ålesund, er lite dokumentert, og det er en gruppe som er nesten usynlig i faglitteraturen.

I bøker utgitt om de reisende, som har til hensikt å vise mange sider av romanifolkets kultur (Schlüter 1993, Gotaas 2000, Norsk innvandringshistorie 2004), er liten plass viet de båtreisende. Det skyldes nok først og fremst mangelen på dokumentasjon og kunnskaper om de båtreisende. Det er skrevet litt om båtreisende

Kniv med løve på enden av skaftet fra samlingene til Karmsund folke-museum (MHB 1325). Kniven ble funnet i veikanten der et romani-ektepar hadde tatt en liten rast. Mannen pleide å sitte å spikke og skjære mens kona gikk omkring på gårdene og tippet.

Foto: Karmsund folkemuseum

familier fra Sørlandet i boka *Tater* (Gotaas 2000) og *Utav reisendes folk* (Opstad 1986). Reisende i Møre og Romsdal, Trøndelag og Helgelandskysten, og deres bruk av båt om sommeren, beskrives kort av Ragnhild Schluter i boka *De reisende – en norsk minoritets historie og kultur* (1993). Reisende fra de fire kystfylkene Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal er i svært liten grad brukt som bakgrunnstoff for beskrivelser og framstillinger av de båtreisende. Det er ikke foretatt noen systematisk dokumentasjon av de båtreisende i dette området, og de er i stor grad usynlige i våre historiefortellinger. I den grad de er synlige i muntlige fortellinger, er det de fastboendes beretninger om fanten eller splinten som kom seilende i skøytenes sine. Det er ofte eldre mennesker som har historier å fortelle om reisende de selv har møtt, gjerne da de selv var barn. Men i disse fortellingene beskrives de reisende med blick som ser deres kultur utenfra.

Lokalhistoriske artikler fra årbøker og bygdebøker gir og innblikk i reiseruter til slekter eller enkeltpersoner, der kildene er tingbøker, kirkebøker og reisepass. I bygdebøker og årbøker presenteres en del 1600-, 1700- og 1800-talls-materiale (Fyllingsnes 2004, Indrebø 2000, Langhelle 1997). De omtales

som oftest som omstreifere, tater eller fant i den lokalhistoriske litteraturen. Framstillingen av dem er ofte negativ, med vekt på det kriminelle og farlige eller det elendige, fattige og hjelpe-trengende.

Etter å ha konstatert store hull i våre kunnskaper om de båtreisende ble det spesielt interessant å komme i kontakt med reisende som hadde levd i båt, og som selv kunne fortelle om sine liv som båtreisende. I forprosjektet ble åtte personer intervjuet. Halvparten hadde erfaringer fra et liv som båtreisende, mens resten hadde levd et liv som reisende på land, eller de hadde erfaringer fra opphold på barnehjem og i Svanviken arbeidsleir. I den innledende fasen av forprosjektet var det mange ubesvarte spørsmål. Hvordan levde de reisende langs kysten? Var det mange som bodde i båt? Var det i det hele tatt så veldig mange reisende som hadde oppholdt seg i disse kyststrekningene, og hvilke ulike framkomstmidler brukte de? Hvilke reiseruter hadde de, og hva levde de av? Forprosjektet var et viktig skritt på veien til å få besvart noen av disse spørsmålene.

Et båtreisende folk

I flere hundre år har romanifolket reist i båter langs kysten vår. Like selvfølgelig som de reisende i innlandet brukte hest og kjerre, ble båten brukt som framkomstmiddel langs kysten. Vi vet ikke med sikkerhet når de første begynte å reise rundt i båt, men vi kan anta at båten har vært benyttet helt fra de første reisende begynte å komme til regionen. Første gang vi hører om reisende som brukte båt i Rogaland, er i 1682. Det var Mons Pålsen, kalt "Ubø-fanten", som den sommeren først reiste i et "fantefølge" på 15 stykker ned gjennom Suldal. På Ersdal hadde han kjøpt en båt for 2 1/2 daler. Mons fortalte at han hadde fått pengene ved å selge en båt på Østlandet (Langhelle 1997: 445). Fra Vik i Sogn vet vi at det etablerte det seg en koloni med reisende i 1749. Det er Erik Pontoppidan som skriver at det samlet seg "en Hob Betlere" som rodde og seilte i hele Sognefjorden. Det samme skal ha skjedd på Nordmøre ti år seinere (Gotaas 2000: 339).

På 1700- og 1800-tallet var det vanlig at de reisende kom i store følger. Mange gikk til fots, men kjøpte båter og seilte rundt i sommerhalvåret, for så å selge dem igjen når vinteren nærmet seg. Et av de store følgene på Vestlandet var Børe-følget. De var båtreisende med vinterbolig i Vik i Sogn. I vintermånedene laget de ljàer, kniver, spann, melkesiler, kaffekjeler og mye annet. Slik beskriver en av mennene i dette følget det:

Straks våren viste seg, ble alle tingene lastet i storbåten og så bar det innover mot Lærdal og Luster. Vi rodde og seilte. Sørsiden inn og nordsiden ut. Jeg kjenner hver grend i hele fjorden” (Haugesunds Avis 1972).

De reiste også med båt nordover til Ålesund og sørover til Stavanger. I Børe-følget var det smeder, blikkenslagere, kobberslagere, hesteskjærere, sadelmakere og rokkemakere. Børe-følget hadde navnet fra Børre Henriksen (f. 1797). Sønnen til Børre het Lars, og ble gift med Marthe Akselsdotter – kjente som Børe-Lars og Børe-Marthe. Disse reiste i mange år omkring i Sogn og Nord-Hordaland med blikkvarer. De hadde i alt 12 barn og en av dem var Aksel Larsen, født i Askvoll i 1882. Han ble regnet som den siste roende omstreiferen på Vestlandet. I sekstito år reiste han mellom Bergen og Måløy og innover Sognefjorden med færingen sin (Moe 1975).

I Rogaland og Hordaland fantes det familier som bodde og reiste i båt helt fram til slutten av 1960-tallet. I andre halvdelen av 1900-tallet ble det vanligere å bruke båten som helårsbolig. Noen familier bodde i båten hele året, mens andre familier hadde et fast bosted der de oppholdt seg deler av året, som oftest vinterstid. En av de reisende som ble intervjuet i forprosjektet, fortalte at fra mai til september bodde han og søsknene i båten sammen med foreldrene. De hadde et lite hus til vinterbolig, men huset var lite, så ”me var glad me kom ut,” forteller han. Barna gikk på skole, men familien dro ofte avgårde en måned før skolen sluttet og kom igjen en måned etter skolen hadde begynt igjen. De båtreisende var innom de fleste steder der det bodde folk, fra innerst i fjordene til ytterst på kysten.

Mange laget visper og kakeformer av blikk, bandt dem opp i et tau, slengte det over skuldrene og gikk fra gård til gård. De byttet ofte varene i mat, eller solgte dem for penger. Var det noe de manglet, var de flinke til å bytte til seg – ”handla” som de reisende sier. De la seg ofte på en holme litt utenfor bebyggelsen og rodde så inn med varene. De eldste barna var gjerne med, mens de minste ofte var igjen i båten.

I noen familier preget det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret arbeidsdelingen. Det var ofte mannen som gikk rundt på gårdene og bød fram varer eller håndverket sitt, mens kvinnene var igjen i båten og passet barn, vasket klær og laget mat. Men dette gjaldt ikke for alle: ”Mor mi gjekk på gardane og handla, hun lagde visper sjøl. Far min lagde takrenner – han gikk fra gard til gard og lagde de på stedet,” forteller en informant. En annen informant forteller også at han gikk sammen med moren og søsknene og solgte blikkvarer.

*Øklandsvågen
vest på Bømlo
var et fast
samlingssted for
mange reisende
familier som
bodde i båt deler
av året.*

Foto: Privat

Reiseruter og faste samlingssteder

Ut fra intervjumaterialet som ble samlet inn i forprosjektet, kan en anta at det på 1950-tallet kan ha vært minst 15-20 båter som reiste strekningen Stavanger – Haugesund – Bergen – Sogn. Noen familier hadde fast reiserute mellom Moster på Bømlo og Nordfjord hvert år. Noen hadde fast reiserute mellom Bergen og Stavanger, mens andre igjen reiste mellom Bergen og Sørlandet.

En fast reiserute for mange på sin vei nordover eller sørover var Ålfjorden - Haraldseidvågen – Skjoldafjorden. Å seile den ytre leia, over Sletta, var ingen spøk, så den indre ruta var mye brukt (Østrem, 2005). I Skjoldastraumen eller Haraldseidvågen leide de en bonde som kunne trekke båtene deres over dragseidet. Ola Haraldseid fra Haraldseidvågen er en av dem som kan huske at de kjørte båtene over eidet. De kjørte båtene over med hest og slede, høyslé, forteller Ola. Det var faste familier som kom hvert år, han husker spesielt en stor familie med flere generasjoner, som hadde robåt. De gikk rundt på gardene og bød på visper og rottefeller, men sluttet å komme da andre verdenskrig begynte. Noen familier fortsatte å komme helt til slutten av 1940-tallet. Haraldseidvågen var et sted der en ofte kunne møte reisende, og det var vanlig at de lånte naust som overnattingssted. Noen bodde i båten om sommeren og brukte seilet som tak.

Det var mange familier som hadde faste steder de kom tilbake til hvert år. Eli Ubøe Marvik, fra Nedstrand, kan huske de reisende fra sin barndom, i mellomkrigstida, da de kom med skøyta si og fikk legge denne ved brygga på Stranda. Det var de samme familiene som kom igjen år etter år, og de bodde i ”Villaen”, et lite hus som ligger ved postvegen like nedenfor nye Stranda skole. Det var som oftest familier med barn som bodde der, gjerne flere generasjoner sammen. Om dagen gikk de voksne rundt på gårdene og handla, eller byttet ting de hadde laget. Det var kjøkkenredskap, sleiver og tvarer av tre, visper og annet av metall. De spurte helst etter matvarer som flesk, kjøtt, egg, melk, mel, poteter og grønnsaker. De spurte også etter ku- og hestehaler, garn og ull. Andre kunne tilby takrenner eller varer fra en koffert, som sytråd, nåler og strikkepinner.

Dette huset i Nedstrand kalles "Villaen". Her bodde reisende familier om vinteren.

Foto: Karmsund folkemuseum

I Haugesund kom det mange reisende innom på sin ferd nordover eller sørover. De la båtene sine ved stranda nord for Haugeverven om våren og sommeren. Derfra gikk de til fots og handla. Mennene laget visper, øser og andre kjøkkenredskaper og kvinnene solgte knappenåler, synåler, bendelbånd med mer (Johannesen 2000:20). Helt sør på Risøy kom de med båtene til det som på folkemunne ble kalt "Fantastrandå", der de slo opp teltene sine. Ofte la de seg på steder der det var butikk i nærheten, slik at de kunne få tak i mat og andre varer. Mange kom innom Londonerbasaren i Haugesund i 1920-åra – en "krimskrampsbutikk" som solgte alt fra knappenåler til glass og steintøy. De reisende kom inn der og kjøpte forskjellige ting som de solgte videre på sine reiser. Et annet sted mange reisende kom innom, var Røyksund på Fosen, der det var mekanisk verksted og landhandel. Gismarvik var også et sted der de kunne handle, bytte til seg varer og fylle diesel. Disse stedene ble også faste samlingssteder for familier og venner, der de kunne møtes og høre nytt om andre.

Håndverk og handel

De reisende var håndverkere og handelsfolk. Opp gjennom århundrene har de hatt mange ulike yrker, men de reisende var mest kjent for sitt arbeid i metall, de var gjørtlere, smeder,

De reisende var dyktige håndverkere. Denne bordskåneren er et eksempel på trådarbeid som de reisende utførte.

Foto: Karmsund folkemuseum

kobberslagere, blikkenslagere, knivsmeder og urmakere. Trådarbeid var utbredt, og de laget visper, gryteskrubber, rottefeller, kleshengere, fat og kurver. I tillegg kom reparasjoner og vedlikehold, som fortinning og kjeleflikking. Det tradisjonelle håndverket og handelsvirksomheten var en ressurs og fylte et behov, spesielt på bygdene (Moe 1975, Schlüter 1993). En god del av de reisende kombinerte flere inntektskilder. Mange var også skraphandlere, noe de tjente gode penger på. En informant fortalte om bestefaren sin som ofte reiste med båt fra Stavanger til Nedstrand for å samle skrap, og så tilbake til Stavanger igjen for å selge det. Fastboende og de reisende var ofte gjensidig avhengige av hverandre. I de ulike sesongene jobbet mange med forskjellig vedlikeholdsarbeid, blant annet malerarbeid og hjelp i onnene på gårdene. De reisende fikk mat, penger og husly, og bøndene fikk utført nødvendige arbeidsoppgaver.

Blikkenslageryrket ble vanlig fra midten av 1800-tallet. Blant de båtreisende var det et vanlig yrke helt fram mot 1970. En informant fortalte om faren sin, som var født tidlig på 1900-tallet. Han var blikkenslager og laget blant annet melkespann,

bøtter og siler og leverte til Berstad/Wallendahl i Bergen etter krigen. Etter andre verdenskrig var det stor etterspørsel etter ”blekktøy” og flere reisende leverte til dem og til forretninger i Stavanger. Seinere begynte han å lage takrenner, og informanten forteller at han ennå har blikkenslagerverktøyet etter faren, ste, klubbe og loddebolt. Informanten lærte håndverket av faren sin og arbeidet sammen med ham i perioder. I 1960-åra hadde de jobber flere steder i Hordaland og Rogaland. I 1968 lå de i Kopervik i to måneder og laget takrenner. Faren var kjent og hadde et godt rykte, så de fikk mange jobber. I Hordaland og

Messingstakene er laget av reisende som slo seg ned i Haugesund. Stakene finnes i mange hjem i Haugesund og distriktet.

Foto: Karmsund folkemuseum

Rogaland var det mange båtreisende som spesialiserte seg på å lage takrenner. ”Blikken” på Bakarøyna og Tinnfabrikken i Stavanger var to av stedene der de reisende kjøpte opp blikkplater. Oscar Osmundsen fra Haugesund arbeidet på ”Blikken” i mange år. Han husker at det kom reisende dit og kjøpte blikkplater helt fram til 1950-tallet. Noen kom i båter og noen kom til fots.

En familie fra Børe-følget slo seg ned i Haugesund på 1930-tallet. Det var Jørgen Larsen, som var født i 1892. Han kom sammen med kona si, Nanna, til Sørhaug i Haugesund. Han hadde eget verksted i kjelleren der han drev med messingarbeid. Håndverket hadde han lært av faren, Ole Limesand. Jørgen Larsen laget lysestaker, fat og lykter av messing. I flere år laget han fat og lysestaker om vinteren og solgte dem på reiser om sommeren. Etter hvert ble de bofaste hele året, og Nanna gikk på dørene i Haugesund og bød fram varene som Jørgen laget. Det var særlig de store lysestakene som ble populære. I Haugesund er de kjent som ”nannastaker”. Rett etter andre verdenskrig var de populære bryllupspresanger, og prisen var da 25 kroner pr. stk. I mange år ble verkstedet drevet videre av sønnen til Jørgen og Nanna (Moe 1975).

Det nasjonale prosjektet

En kan se de reisende i lys av det nasjonale prosjektet, som ble løftet fram av staten mellom 1814 og 1905. I denne epoken fikk bonden en sentral plass, mens flere grupper i samfunnet, deriblant romanifolket falt utenfor. De reisende ble et motbilde i konstitueringen av en norsk identitet med vekt på bofasthet og 1800-tallets idealisering av hjemmet. I den moderne og konsoliderte nasjonalstaten ble felles språk og kultur oppfattet som selve limet som skulle holde nasjonalstaten sammen (Niemi 2003). Assimilasjon av minoritetene ble et ledd i nasjonsbyggingen og en rådende politisk ide fra midten av 1800-tallet og langt inn på 1900-tallet. Det som skjedde i denne fasen, fikk stor betydning for behandlingen av de reisende fra storsamfunnets side.

Svanviken arbeidsleir på Nordmøre er et godt eksempel på den assimilasjonspolitikken som ble ført overfor romanifolket. Der var målet å lære seg bofasthet. Kvinnene skulle bli gode

husmødre, og mennene fikk opplæring i skog- og jordbruk for å bli gode arbeidsfolk. Reglene på Svanviken var strenge, slik det kommer fram i et intervju med Louise Pettersen i avisen *Dag og Tid*:

Alt som hørte til vår kultur var forbudt. Romani var forbudt. Hendene i lomma var forbudt. Bart og hatt med brem var forbudt. Vi fikk ikke ha besøk. Alle brev ble åpnet. Annenhver søndag var det tvungen gudstjeneste. 17. mai var det oppmøteplikt. Vi fikk ikke lov til å gå på butikken uten lov. Om vi brøt forbudene kunne det bli husarrest. Om det gjentok seg tok de ungene (*Dag og Tid* 1996).

Mange ble sendt til Svanviken arbeidskoloni. En av informantene fortalte at familien ble sendt til Svanviken to ganger, og at de oppholdt seg der i til sammen sju år. Første gang de ble sendt dit var i 1959, og de skrev da under en kontrakt om at de måtte være der i fem år. Neste gang de ble sendt dit, skrev de under en kontrakt om å være der i to år. Trusselen om å bli fratatt barna hvis de brøt kontrakten, hang over dem. Dette oppholdet har satt sterke spor for resten av livet. En annen informant fortalte at hans familie var på Svanviken i tre år. Det bodde ca. ti familier der da. Mora stelte hus

Jacob Walnums barnehjem i Kopervik var et av "Misjonens" seks barnehjem. Barnehjemmet ble opprettet for barn av romanifolket og målsettingen var å "ta" barna før de fikk smaken på reiselivet.

Foto: På Hjemveien 1959

og passet barn, og faren arbeidet på gården. Informanten var da fjorten år og ble sendt på skolen på Eide, der han gikk i syv-åtte måneder. Det var tøft for ham å gå på skolen de månedene, han hadde ikke gått på skole før, med unntak av to uker i 1. klasse. De siste to årene på Svanviken jobbet han i fjøset sammen med faren. Han kan den dag i dag ikke skrive – men leser ganske bra.

Det etablerte Norge så etter hvert de reisende som et betydelig problem, som trengte en politisk løsning. Den praktiske gjennomføringen av politikken ble lagt til en privat stiftelse, Foreningen til motarbeidelse av omstreifervesenet, som senere fikk navnet Norsk misjon blant hjemløse (Misjonen), dannet i 1897. Tiltak for å få romanifolket gjort bofaste, og tiltak rettet mot barn av romanifolket var "Misjonens" viktigste satsingsområder. I 1907 fikk "Misjonen" gjennom en kgl. resolusjon, i oppgave å utføre bosettingen av de reisende etter løsgjengerlovens paragraf 7 og 8. Målet med arbeidet var å utrydde taternes kultur og livsstil, og "Misjonen" la stor vekt på arbeidet med barna. Organisasjonen åpnet det første barnehjemmet sitt i 1900. Fram til 1929 startet de i alt seks barnehjem. I Kopervik ble Jacob Walnums barnehjem åpnet i 1921.

En av informantene vokste opp på barnehjem, men rømte ofte til bestefaren, som bodde i båt. Flere av informantene forteller også om hvordan de stadig følte seg forfulgt av misjonen og var redde for å bli tatt. Spesielt under 2.verdenskrig var de redde for å bli angitt til tyskerne. I denne perioden holdt mange av dem seg mer skjult enn vanlig, og det var en periode det var spesielt vanskelig å leve som reisende og tjene til livets opphold.

Den systematiske statlige undertrykkelsen har påført mange store skader, og helt fram til vår tid har folket forsøkt å skjule sitt opphav og sin kultur. Ennå i dag sliter mange med tragiske erfaringer fra barndommen, da de ble fjernet fra foreldrene og ble nektet kontakt med slekten. Mange av de reisende som ble kontaktet under forprosjektet, er forsiktig med å fortelle andre at de er reisende. De er redde for at de eller familiemedlemmer skal bli stigmatisert. Mange av dem lever i dag et "anonymt" liv, der det bare er nærmeste familie som vet om deres bakgrunn. Andre velger å stå åpent fram med sin identitet, og mange reisende er i dag organisert i ulike organisasjoner. Organisasjonene arbeider

for å spre kunnskaper om de reisendes kultur, de hjelper til med å søke erstatning og de arrangerer treff og kulturkvelder rundt om i landet. Selv om mange reisende ikke er organisert, er det felles for mange at de er opptatt av å ta vare på sin kultur. De er opptatt av fortida si, de synes det er viktig at deres historie blir kjent, og mange arbeider aktivt med slektsgransking. Mange snakker romanispråket, og de er opptatt av å bevare språket og lære det videre til neste generasjon.

Minoritetsspråkpakten, som trådte i kraft i Norge i 1998, pålegger staten å sette i verk særlige tiltak for å verne, styrke og videreutvikle minoritetsspråkene. Gjennom ratifiseringen av Europarådets rammekonvensjon, som trådte i kraft i Norge i 1999, har Norge påtatt seg et spesielt ansvar for å støtte tiltak som skal ta vare på, styrke og videreutvikle kulturen til de nasjonale minoritetene (Holmesland 2005). Staten har dermed en rekke forpliktelser overfor romanifolket, og i dette arbeidet har museene, som forvaltere av vår felles historie, fått en viktig rolle.

Museenes ansvar

Å velja ut inneber og å velja bort; ein avgjer kva røyster som skal få sleppa til, kva røyster som må finne seg å verta tagale i den historiske songen (St. meld. nr. 22, 1999-2000).

Museene er etablert på nasjonsbyggingens ide om en felles nasjonal kultur. Nasjonsbyggingen og nasjonalstatsideologien gav ikke rom for minoriteter. Alle grupper utenom ”det nasjonsbærende folket” ble oppfattet som fremmede (Holmesland 2005). Museene har valgt bort minoritetenes kultur og historie og dermed bidratt til å marginalisere og usynliggjøre det kulturelle mangfoldet som har eksistert i Norge i flere hundre år.

I St.meld.nr. 15 defineres kulturarv som ”dei delane av fortida, i form av både materielle og immaterielle kulturuttrykk, som eit samfunn vel ut for å ta med seg inn i framtida. Å identifisere noko som kulturarv inneber eit medvite og aktivt forhold til historia. Slik sett kan vi og seie at arkiv, bibliotek og museum

kvar på sitt vis står fram som institusjonaliserte historieforteljarar. Institusjonane si rolle som historieforteljarar inneber óg eit ansvar for å avspegle eit historisk og kulturelt mangfald”. Kulturarven til de nasjonale minoritetene er en del av kulturarven i Norge, og vi har et ansvar for å avspeile mangfoldet i historien. Derfor er det viktig at det settes i gang dokumentasjonsprosjekter der vi får økte kunnskaper om romanifolkets historie.

I 2006 ble det to-årige dokumentasjonsprosjektet *Båtreisende på Vestlandet* satt i gang. Det er finansiert av ABM-utvikling (statens senter for arkiv, bibliotek og museum) og Norsk kulturråd. Karmsund folkemuseum har med dette prosjektet påtatt seg et ansvar for å dokumentere historien til romanifolket også utover museumsregionen. De fire fylkene Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal er den geografiske avgrensningen på prosjektet, og de båtreisende er den gruppen som vi først og fremst ønsker å få mer kunnskap om. I det videre dokumentasjonsprosjektet er det viktig å fortsette å intervju de båtreisende. Som et ledd i et videre arbeid er det også viktig å utvide horisonten og intervju de av romanifolket som har hatt hele sin oppvekst på barnehjem eller skolehjem, og som først har blitt klar over sin bakgrunn som voksen.

Romanifolkets historie er en del av vår nasjonale historie og en del av vår kystkultur. Vi håper at den kunnskapen som nå samles inn, vil føre til at de blir synlige i framtidens historiebøker. Alle har rett på en historie – også romanifolket.

Litteratur:

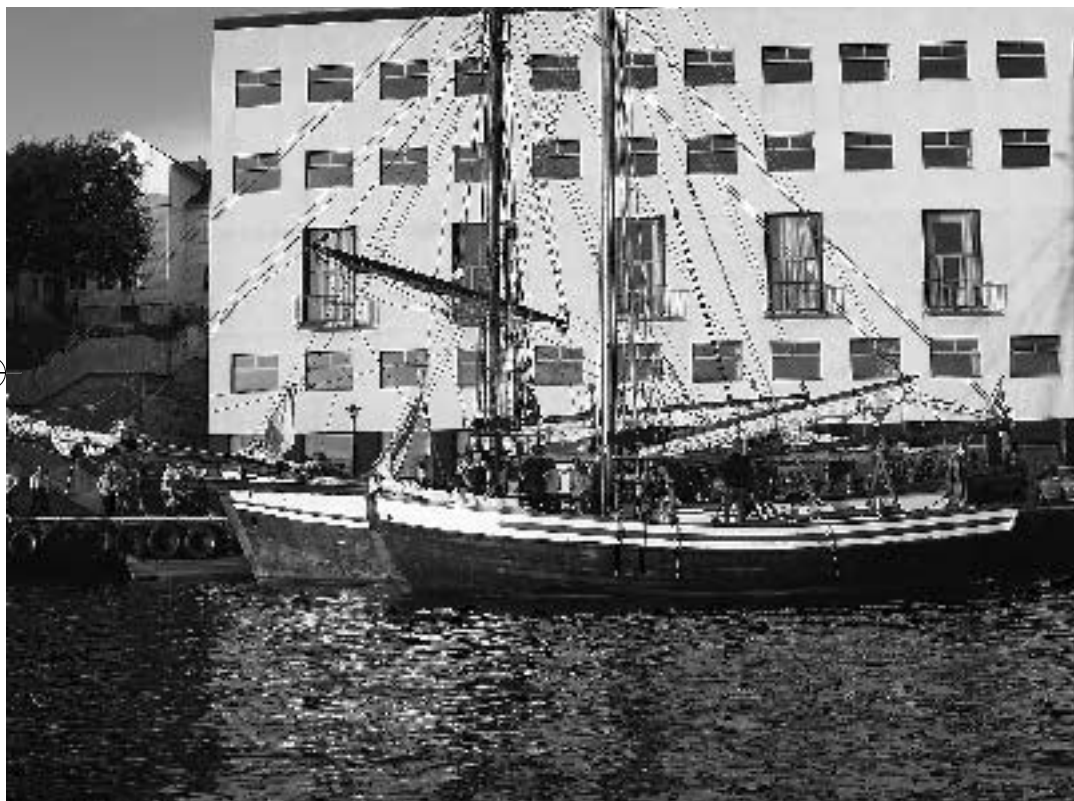
- Fyllingsnes, Frode. 2004. *Karmøys historie III – furet, værbitte over vannet. Frå reformasjonen til 1800.*
- Gotaas, Thor. 2000. *Taterne. Livskampen og eventyret.* Oslo
- Holmesland, Hilde. 2006. ABM-skrift nr. 25 2006: *De nasjonale minoritetene.* Oslo
- Indrebø, Hans Torgny. 2000. Tater eller romani – eller Dei elendige si historie – eller Ei hårreisande historie. I *Sjå Jæren. Årbok for Jærmuseet 2000.* Red: Målfrid Grimstvedt, Inger Smidt Olsen & Målfrid Snørteland.
- Johannesen, Kjell A. og Karin H. Baardsen Evensen 2000: *Haugå – en fengslende bydel.* Haugesund
- Kjelstadli, Knut (red.), Einar Niemi og Jan Eivind Myhre. 2003. *Norsk innvandringshistorie. Bind 2. I nasjonalstatens tid 1814-1940.* Oslo
- Langhelle, Svein Ivar. 1997. *Tysvær. Bind 8. Slik levde dei. Fram til 1820.*
- Moe, Tore Lande. 1975. *Omstrefande grupper i Noreg. Deira familiestruktur, handverk, handel og tenester; især i det 19-nde og 20-nde århundret.* Magistergradsavhandling i etnologi. Institutt for etnologi. Universitetet i Oslo
- Niemi, Einar. 2004. Kvenene – innvandring og kultur møte. I: *Kultur møter.* Norsk lokalhistorisk institutt.
- Opstad, Gunvald. 1986. *Utav reisendes folk.* Oslo
- Schlüter, Ragnhild. 1993. *De reisende. En norsk minoritets historie og kultur.* Levanger
- Skorgen, Torgeir. 2002. Rasenes oppfinnelse. *Rasetenkingens historie.* Oslo Stortingsmelding nr. 15 (2000-2001). *Nasjonale minoriteter i Noreg.* Stortingsmelding nr. 22 (1999-2000). *Kjelder til kunnskap og oppleving.*
- Østrem, Nils Olav 2005: Frå Holland til Haraldseidet. Avisartikkel i Grannar 29/12-2005.

Kilder:

- Dag og Tid 09.05.1996. Den endelege løysinga. Av Bernt Eide.
- Haugesunds Avis 26.02.1972. En tater ser tilbake. Skrevet av Svein.
- På hjemveien. Organ for norsk misjon blant hjemløse. Juni 1959.
- Romaniposten 03/2005. Et lite tilbakeblikk...

Muntlige kilder:

- Intervjuer med reisende våren 2005. I artikkelen refereres de til som informanter.
- Samtale med Ola Haraldseid
- Samtale med Eli Ubøe Marvik
- Samtale med Oscar Osmundsen

“Kaia” og “Johanne Karine” side om side foran Knutsen-bygget på Indre kai i Haugesund under Havnedagene i august 2006.

Foto: TEJ